Urszula Wróblewska

Uwarunkowania społeczno-kulturowe wychowania w rodzinach tatarskich w Drugiej Rzeczypospolitej

Wychowanie w Rodzinie 9, 201-217

2014

„Wychowanie w Rodzinie” t. IX (1/2014)

Urszula WRÓBLEWSKA
Uniwersytet w Białymstoku, Polska

Uwarunkowania społeczno-kulturowe wychowania w rodzinach tatarskich w Drugiej Rzeczypospolitej

Social and cultural conditioning of upbringing in Tatar families in the Second Polish Republic

Streszczenie

Rodzina tatarska była środowiskiem edukacyjnym dla kolejnych pokoleń. Jej wpływ edukacyjny był kluczowy dla zachowania odrębności. Rodziny tatarskie działały zgodnie z podstawowymi funkcjami, które pozostawały niezmienne przez wieki, jedynie ich znaczenie i nacisk mogły zmieniać się wraz z gospodarczymi, społecznymi i kulturowymi zmianami, wpływającymi na środowisko rodzinne.

Celem artykułu jest analiza rodziny tatarskiej jako podstawowego środowiska edukacyjnego, stanowiącego podstawę dla zachowania kulturowej i religijnej odrębności tatarskiej społeczności. To zagadnienie zostanie zaprezentowane przez ukazanie głównych problemów i trudności w przekazie rodzinnym oraz propozycji przeciwdziałania dysfunkcjonalności w rodzinach tatarskich w okresie międzywojennym, czyli w latach 1919–1939.

Słowa kluczowe: rodzina tatarska, społeczność tatarska, kulturalna i religijna, Druga Rzeczpospolita Polska, przekaz rodzinny, propozycje przeciwdziałań edukacyjnych.

Abstract

The Tatar family was an educational environment for successive generations. Its educational influence was essential in the process of the preservation of their own indi-

viduality. Tatar families acted according to basic functions, which have stayed the same for centuries, only their significance and stress could change depending on economic, social, and cultural changes influencing the family environment.

The aim of the following article is an analysis of Tatar families as a basic educational environment being a basis of preservation of cultural and religious differences of Tatar communities. That question will be presented by showing main problems and difficulties in the family transfer and proposals of counteraction against educational dysfunction in Tatar families in the interwar period, i.e. in the years 1918–1939.

Keywords: Tatar family, Tatar community, cultural and religious, the Second Polish Republic, family transfer, proposals of educational counteraction.

Wprowadzenie

Jednym z podstawowych środowisk wychowawczych w okresie międzywojennym była rodzina, która, poza podstawowymi funkcjami sobie przypisanymi, musiała również zmagać się z ogólnie panującą w społeczeństwie niechęcią do państwowości, wywołaną przez wieloletnie działania zaborców oraz kryzysem wartości moralnych, będącym konsekwencją pierwszej wojny światowej. Z kolei niepodległa Polska w rodzinie postrzegała źródło wsparcia w procesie tworzenia struktur państwowości. W Drugiej Rzeczypospolitej rodzina pozostawała najważniejszym czynnikiem w wychowaniu młodego pokolenia. Teoretycy pedagogiki zwracali uwagę na znaczenie rodziny jako środowiska wpływu i wychowawczych oddziaływań na jednostkę. Podkreślano współdziałanie szkoły i rodziny we wspólnym wychowaniu państwowym[1]. Rodzina jako część składowa społeczeństwa, „[...] musi współpracować, aby wzmocnić działanie szkoły”[2], a wszelkie działania wychowawcze miały zmierzać do „[...] przekształcenia psychiki polskiej, do przemiany negatywnego odruchu wobec państwa na pozytywny”[3].

Rodzina, optymalnie mogłaby realizować powyższe postulaty i wspierać wychowanie państwowe, gdyby funkcjonowała w atmosferze bezpieczeństwa

[1] Por.: M. Ziemnowicz, *Rodzina a wychowanie państwowe*, Książnica – Atlas, Lwów – Warszawa 1932; E. Szteinbokówna, *Współpraca domu ze szkołą*, Książnica – Atlas, Lwów – Warszawa 1930; J. Janota Bzowski, *Szkoła i rodzina ich wzajemny stosunek i formy współżycia*, Książnica – Atlas, Lwów – Warszawa 1930; M. Brabdstätter, *Z doświadczeń rodziców i nauczycieli*, Książnica – Atlas, Lwów – Warszawa 1932; M. Falski, *Środowisko społeczne młodzieży a jej wykształcenie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1937; W. Wincławski, *Rozwój polskich badań nad wychowaniem na wsi Okres Drugiej Rzeczypospolitej*, t. II, PAN, IRWiR, Warszawa 1982; D. Markowska, *Rodzina w społeczności wiejskiej – ciągłość i zmiana*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976; I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2008.

[2] M. Ziemnowicz, *Rodzina a wychowanie*..., dz. cyt., s. 25.

[3] Tamże, s. 25.

i stabilizacji społecznej, która w Drugiej Rzeczypospolitej nie była w pełni powszechna. Wychowanie w postawie szacunku i lojalności obywatelskiej było utrudnione ze względu na panującą niechęć wobec struktur państwowych, która była pokłosiem prowadzonej przez ponad 123 lata polityki zaborców. Kolejnym utrudnieniem było znaczne rozwarstwienie społeczne oraz niski poziom gospodarczy odbudowującego się kraju. Jednocześnie rząd musiał uwzględniać potrzeby mniejszości narodowych, etnicznych i grup wyznaniowych. Według danych z 1921 roku Polska liczyła wówczas 27,2 mln osób, wśród których 69,2% podało narodowość polską, 14,3% ukraińską, 7,8% żydowską, 3,9% białoruską, 3,9% niemiecką, a 0,9% inną. Wśród kategorii „inne" umieszczano Tatarów, Rosjan, Czechów, Słowaków, Ormian, Karaimów czy Cyganów[4]. W Drugiej Rzeczypospolitej Tatarzy stanowili jedną z najmniejszych grup religijnych. Podanie precyzyjnej liczebności społeczności tatarskiej jest utrudnione, najogólniej można wskazać, iż liczba Tatarów w okresie międzywojennym wahała się w granicach od 5 000 do 6 000[5]. Wobec znacznego stopnia zasymilowania, potrzeby zachowania rdzennych wartości religijnych rodzina tatarska stanowiła środowisko wychowawcze dla kolejnych pokoleń. Jej oddziaływanie wychowawcze było szczególnie istotne w procesie zachowania własnej odrębności. Rodzina tatarska funkcjonowała w oparciu o podstawowe funkcje, które nie zmieniały się od wieków, jedynie ich znaczenie i nasilanie mogło ulegać przemianom w zależności od zmian gospodarczych, społecznych i kulturowych, jakim ulegało środowisko rodzinne.

Celem niniejszego artykułu jest analiza rodziny tatarskiej jako podstawowego środowiska wychowawczego, stanowiącego fundament zachowania odmienności kulturowej i religijnych wartości społeczności tatarskiej. Zagadnienie zostanie zaprezentowane poprzez ukazanie głównych problemów i utrudnień

---

[4] Przeprowadzonym w okresie międzywojennym spisom powszechnym (1921, 1931) zarzuca się brak poprawnych narzędzi oraz manipulowanie danymi, przez co nie ukazują w pełni rzetelnie liczby mniejszości narodowych w Polsce. Pierwszy spis powszechny nie obejmował swoim zasięgiem terenów, których kwestie nie były jeszcze rozstrzygnięte (ziemi wileńskiej oraz polskiej części Górnego Śląska). J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1985; J. Bardach, *O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi w XIX i XX w.*, [w:] W. Wrzesiński (red.), *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 6: *Między Polską etniczną a historyczną*, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1988; A. Krysiński, *Ludność polska a mniejszości w Polscew świetle spisów ludności z 1921 i 1931*, Instytut Badań Spraw Narodowościowych, Warszawa 1971; P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, „Przegląd Wschodni", Warszawa 1997.

[5] Pierwszy spis powszechny w 1921 r. nie obejmował swoim zasięgiem terytorialnym licznie zamieszkującej przez Tatarów Wileńszczyzny, o którą przez ponad pięć lat od odzyskania niepodległości toczono spór z Litwą. Tatarzy, jako grupa znacznie zasymilowana, nie posiadała swojego macierzystego języka, który zatraciła już w XVI w., wobec czego podczas spisu w 1931 r., kiedy zadawano pytanie o język ojczysty, Tatarzy deklarowali język polski, białoruski lub litewski, traktując język arabski wyłącznie jako liturgiczny, przez co zaliczani zostawali do większości polskiej lub mniejszości narodowej.

w przekazie rodzinnym oraz propozycji przeciwdziałania dysfunkcyjności wychowawczej w rodzinie tatarskiej w okresie międzywojennym.

Znaczenie wychowania w społeczności tatarskiej

Wychowanie w społeczności tatarskiej stanowiło podstawę zachowania odrębności kulturowej grupy etnicznej. Tatarzy, jako mała liczebnie grupa religijna o znacznym stopniu zasymilowania, oddaleni od centralnych ośrodków islamskich, szczególną uwagę skupiali na procesach wychowawczych zachodzących wewnątrz własnej grupy. Przez ponad sześćset lat, od chwili przybycia Tatarów na tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego, efektywność wychowania rodzinnego była podstawowym fundamentem ich odrębności kulturowej. Rodzina, stojąc na straży rdzennych wartości religijnych, broniła grupę przed jej całkowitym „rozpłynięciem się” w kulturze chrześcijańskiej. Wszelkie działania wychowawcze miały uwzględniać trzy obszary identyfikacji tatarskiej: religii, przeszłości/historii tatarskiej oraz postaw patriotycznych wobec państwa polskiego.

Religia, stanowiąca podstawowy wyróżnik kulturowy, była dla Tatarów zawsze fundamentem najważniejszych norm i wartości. Dzięki przestrzeganiu zasad islamu, które jasno określały sposoby zachowania, Tatarzy byli uznawani na przestrzeni dziejów za naród o wysokiej moralności. W Drugiej Rzeczypospolitej dogmaty religijne były podstawą życia społecznego, z Koranu, jako podstawy wiary muzułmańskiej, wypływały istotne dla społeczności tatarskiej i polityki państwa zasady, takie jak: poznawania dobra i prawdy, popierania oświaty oraz życia intelektualnego. W okresie międzywojennym główny akcent ideologiczny położono na wskrzeszenie i uświadomienie Tatarom, że islam jest źródłem ich siły duchowej, moralnej oraz postaw patriotycznych wobec państwa polskiego.

Kolejnym źródłem wychowawczym była historia tatarska oraz przekazywanie przez następne pokolenia szacunku do dawnych tradycji rycerskich oraz miłości i oddania wobec ojczyzny. Kształtowana od sześciu wieków wobec różnych wydarzeń historycznych postawa patriotyzmu tatarskiego w Drugiej Rzeczypospolitej stanowiła dla rządu polskiego jasne stanowisko mniejszości wyznaniowej wobec państwa. Tatarzy deklarowali swoją chęć udziału w odbudowie struktur Polski i gotowość walki w imię jej wolności. „Mamy ambicję spotęgować się ciałem i duchem, aby na zew Wodza Narodu Polskiego Włodarza tego kraju potężnie bronić Ojczyzny”[6]. Tatarzy, jako muzułmanie mieszkający od wielu wieków w Polsce, widzieli swoją misję w umacnianiu siły Drugiej Rzeczypospolitej i wspierali działania Józefa Piłsudskiego w realizowanej przez niego idei Międzymorza, stanowili pomost w relacjach pomiędzy Wschodem,

[6] M. Gembicki, *Szukajcie a znajdziecie*, „Życie Tatarskie” 1938, nr 4, s. 7.

światem muzułmańskim a Polską. W okresie międzywojennym ambicją Tatarów było nadanie dziedziczonej chlubnej tradycji jeszcze większej wartość i na jej fundamencie budowanie nowego odrodzonego narodu w wolnej Polsce.

Zagadnienia wychowawcze były wielokrotnie poruszane na łamach „Życia Tatarskiego" i stanowiły przedmiot dyskusji podczas spotkań działaczy tatarskich. Od wytyczonego celu wychowania zależała praca kulturalno-oświatowa w ośrodkach tatarskich. Wychować, według pedagoga tatarskiego Mustafy Gembickiego – to znaczy dążyć do tego, żeby z wychowanków uczynić uświadomionych, cnotliwych i cierpliwych obywateli[7]. Ideał wychowania tatarskiego określono jako „[...] zdrowy i silny, oświecony i spełniający należycie swe obowiązki człowiek i obywatel o niezłomnym, religijno-moralnym charakterze"[8].

Wychowanie dzieci było zadaniem niezwykle trudnym, aby „[...] taką małą istotkę, słabą i nierozumną przygotować do życia, rozwinąć jej charakter, żeby się stała człowiekiem dobrym i mądrym, bo dobroć i mądrość najwyżej podnoszą człowieka i zbliżają go do Boga i do zbawienia"[9]. W wychowaniu przyszłych pokoleń powinna uczestniczyć cała społeczność tatarska. Szczególną funkcję wychowawczą przypisywano matkom, które miały skupić uwagę na wychowaniu swoich dzieci w duchu muzułmańsko-tatarskim, aby ich dzieci, gdy dorosną, miały jasno określone poglądy na swoje pochodzenie. Postulowano, aby wychowanie dzieci od najmłodszych lat odbywało się w atmosferze i kulcie pracy, w zasadach wstrzemięźliwości, ładu i porządku oraz zamiłowaniu do wiedzy i nauki, w duchu dobroci, zgody i równości wszystkich Tatarów wobec siebie[10].

Urzeczywistnienie powyższego ideału w praktyce napotykało szereg problemów wynikających z panujących wówczas utrudnień, które były konsekwencją skomplikowanej sytuacji społecznej, politycznej i gospodarczej Drugiej Rzeczypospolitej. Jednocześnie realizacji tatarskiej ideologii wychowawczej nie sprzyjały czynniki występujące w samej grupie tatarskiej, które hamowały wychowanie rodzinne.

Problemy wychowawcze rodzin tatarskich w okresie międzywojennym

Rodzina tatarska, podobnie jak większość rodzin w Drugiej Rzeczypospolitej, zmagała się z problemami dnia codziennego, które wynikały z ciężkiej sytuacji ekonomicznej. Rodziny tatarskie w poszukiwaniu lepszych warunków

---

[7] Tenże, *Wychowanie rodzinne*, „Życie Tatarskie" 1938, nr 7, s. 2–3.
[8] Tamże, s. 1.
[9] *Do Muzułmanek*, „Życie Tatarskie" 1934, nr 1, s. 13.
[10] M. Gembicki, *O emigracji Tatarów polskich do Turcji*, „Życie Tatarskie" 1938, nr 8, s. 5.

bytowych emigrowały do Turcji[11]. Wszelkie migracje powodowały oderwanie od zakorzenionych rodzinnych wartości i przyczyniały się do stopniowego zatracania swojej odrębności kulturowej. Środkiem zapobiegawczym wynarodowieniu miało być wytrwałe i świadome celu wychowanie w duchu religijno-narodowym (muzułmańsko-tatarskim) oraz w zasadach wyrabiających silne pracowite charaktery poprzez udział w „wyścigu pracy"[12]. Zapoznawanie z zasadami wiary, z dziejami przodków, celebrowanie świąt muzułmańskich w rodzinnej atmosferze wzbudzało w dziecku szlachetną dumę i uzbrajało w samoświadomość.

Ze względu na swoją niewielką liczebność Tatarzy w doborze małżeństw powinni kierować się sympatią i zgodnością celów oraz charakterów wewnątrz własnej grupy a nie względami materialnymi, rodowymi – fantazją i pychą rodową i osobistą. Z dezaprobatą odnoszono się do „dezerterów – renegatów (odszczepieńców)", którzy odchodzili od własnej tradycji a propagowano wychowanie zamknięte wewnątrz własnej grupy[13].

Problemem było również wychowywanie wśród warstw uboższych swoich dzieci w próżniactwie, niechęci do pracy i zamiłowaniu do alkoholu[14]. Na łamach prasy tatarskiej krytykowano próżniactwo oraz alkoholizm jako czynniki degenerujące społeczność tatarską[15].

Również wśród społeczności tatarskiej, gdzie ponad 50% stanowiła ludność zajmująca się rolnictwem i ogrodnictwem[16], w wyniku braku należytej opieki nad dziećmi dochodziło do nieszczęśliwych wypadków. Zaniedbania były bezpośrednią przyczyną wysokiego wskaźnika śmiertelności oraz dysfunkcyjności fizycznej i psychicznej wśród dzieci tatarskich z obszarów wiejskich. Średnia śmiertelność dzieci tatarskich w wieku do 2 lat wynosiła 15% i porównywalna była ze śmiertelnością dzieci w całej Polsce (13,9%) i we wschodniej części Europy[17].

---

[11] Muzułmański Związek Religijny, wykorzystując swoją pozycję w kontaktach tureckich, zastanawiał się nad zorganizowaniem zbiorowych wyjazdów Tatarów do Turcji. Pomysłowi temu przeciwstawiała się część inteligencji tatarskiej, która w wyjeździe swoich współbraci widziała zagrożenie – osłabienie liczebne grupy.

[12] M. Gembicki, *O emigracji Tatarów...*, dz. cyt., s. 2.

[13] Tamże, s. 5.

[14] Tamże.

[15] Tamże, s. 2.

[16] Struktura zawodowa Tatarów w Drugiej Rzeczypospolitej była mniej zróżnicowana niż w całej Polsce. Tatarzy zajmowali się jedynie rolnictwem (43%), garbarstwem (20%), pracowali w urzędach i zawodach wolnych (14%), jako wyrobnicy (7%), ogrodnicy (6%) i wykonywali inne zawody (10%), zob.: S. Kryczyński, *Tatarzy polscy*, „Rocznik Ziem Wschodnich" 1938, s. 107–108; J.J. Tochtermann, *Ilość, rozmieszczenie i struktura zawodowa Tatarów w Polsce*, „Wiadomości Geograficzne" 1935, nr 8–10, s. 55.

[17] Śmiertelność dzieci do 4. roku życia w Polsce była wysoka i zmniejszała się stopniowo, w 1927 r. wynosiła 13,9%, a w 1928 r. – 12,3% . Najwyższy wskaźnik śmiertelności odnotowano wówczas w Rumunii (15,3%), natomiast w Czechosłowacji i na Łotwie powyżej 6–7%, najmniej w Niemczech 3,79%. Najniższe straty ponosiło województwo zachodnie zaś maksimum śmiertelności

W niektórych miejscowościach śmiertelność była wyższa od przeciętnej, czego przykładem może być dzielnica tatarska Iwie w Murawszczyźnie, gdzie rokrocznie do 3 lat nie dożywało 35,5% dzieci[18].

Tabela 1. Poziom śmiertelności dzieci tatarskich w Iwie w Murawszczyźnie

Table 1. Infant mortality rate in Ivye Muravshtschizna

Rok urodzenia	Liczba urodzonych dzieci	Liczba zmarłych dzieci w wieku do 2 lat	[%]
1929	27	8	29,7
1930	21	7	33,3
1931	18	5	28,0
1932	23	10	43,5

Źródło: A. Muchówna, *Wychowanie fizyczne dziecka do lat 2-ch*. (Z cyklu „Hygjena w domu"), „Życie Tatarskie" 1934, nr 2, s. 6.

Source: A. Muchówna, *Wychowanie fizyczne dziecka do lat 2-ch*. (Z cyklu „Hygjena w domu"), „Życie Tatarskie" 1934, № 2, p. 6.

Wysoki wskaźnik śmiertelności u dzieci był konsekwencją złych warunków higienicznych oraz brakiem dbałości o prawidłową opiekę. Na życie i zdrowie dzieci wpływał poziom ogólnokulturalny, stan industrializacji, jakość gleb oraz sąsiedztwo większych miast. Na wsi śmiertelność była wyższa niż w miastach. Zjawisko śmiertelności dzieci pozostawało w związku ze stanem majątkowym, charakterem zawodowym i stanowiskiem socjalnym grup wyznaniowych[19].

Kolejnym problemem w wychowaniu był zróżnicowany poziom wiedzy wśród Tatarów. Różny poziom wiedzy religijnej i świadomości kulturowej w pokoleniach tatarskich wpływał na efektywność wychowawczą rodzin. Najstarsze pokolenie wychowane w tradycji muzułmańskiej przestrzegało zasad islamu i uczestniczyło w obrzędach, ale ich wiedza religijna przekazana im od poprzednich generacji była pozbawiona świadomej głębi islamu i nacechowana

dzieci w wieku 1–4 lata było na Polesiu i w Nowogródzkim (9% i więcej). W województwie nowogródzkim w 1928 r. wśród 100 urodzonych dzieci do 4. roku życia nie dożywało powyżej 10 lat. W. Ormicki, *Śmiertelność dzieci w wieku 1–4 lat w Polsce*, „Wiadomości Geograficzne" 1935, nr 1–2, s. 1–4.

[18] A. Muchówna, *Wychowanie fizyczne dziecka do lat 2-ch*. (*Z cyklu „Hygjena w domu"*), „Życie Tatarskie" 1934, nr 2, s. 6.

[19] Najwyższy współczynnik śmiertelności dzieci występował wśród ludności wiejskiej, wśród prawosławnych (1927 r. – 10,14%; 1928 r. – 8,11%), na dalszym miejscu byli grekokatolicy (1927 r. – 10,49%; 1928 r. – 7,37%), rzymskokatolicy (1927 r. – 6,72%; 1928 r. – 5,87%), mojżeszowi (1927 r. – 5,42%; 1928 – 4,76%), ewangelicy (1927 r. – 5,06%; 1928 r. – 4,02%) oraz inne wyznania zamieszkujące tylko województwa wschodnie (1928 r. – 6,58%). W. Ormicki, *Śmiertelność dzieci...*, dz. cyt., s. 1–4.

elementami zapożyczonymi od innych religii[20]. Szczególnie istotną grupą, na której spoczywał obowiązek wychowania dzieci było pokolenie średnie, którego poziom wiedzy był znacznie bardziej zróżnicowany w wyniku przemian społeczno-gospodarczych i ruchów rewolucyjnych w całej ówczesnej Europie przełomu XIX/XX wieku. Część Tatarów, za sprawą wychowania domowego, przestrzegała zasad islamu i pieczołowicie dbała o przekazywanie tradycji. Byli również tacy, którzy posiadali jedynie sentyment do islamu i tatarskości[21]. Niektórzy Tatarzy nie mieli uczuć islamskich i traktowali religię w sposób utylitarny[22].

Dysfunkcyjność w procesie przekazu kulturowego pokolenia średniego (rodziców) wynikała z braku świadomego rozumienia istoty wyznania muzułmańskiego. W rzeczywistości rodzice zbyt słabo wpajali dzieciom wartości religijne i nie wyposażali w dostateczny sposób w wiedzę z zakresu historii tatarskiej. Wobec braku świadomości rodziców przysposobienie młodzieży do poznania prawd koranicznych i odrodzenia gorliwości religijnej było bardzo trudnym zadaniem.

Szczególnie alarmująca była postawa części rodzin inteligencji tatarskiej, gdzie tradycyjną religię wypierał panujący wówczas w społeczeństwie materializm i ateizm, jako efekt przemian rewolucyjnych. Rodzice nie stanowili odpowiedniego środowiska wychowawczego, ze względu na brak adekwatnego przygotowania nie byli w stanie w pełni przekazać wartości kulturowych swoim dzieciom. Sami zostali wychowani pod wpływem niewłaściwie pojętego liberalizmu i uważali religię za sprawę prywatną i poboczną. Rodzice, którym nie przekazano zasad islamu jako najważniejszych życiowych wartości również w wychowaniu swoich dzieci nie potrafili zapewnić atmosfery tradycji oraz nie dbali o wszczepienie zasad wiary. Miłość rodzicielska ograniczała się wyłącznie do zapewnienia dziecku opieki i umożliwieniu mu przyswojenia wiedzy praktycznej poprzez finansowanie szkół. Dziecko wzrastało bez należytej wiedzy i pojęcia na temat swojej religii, dopiero kiedy przekraczało progi szkoły powszechnej dowiadywało się, że jest muzułmaninem. Nieuświadomione, nie doceniające swojej religii w szkole, doznawało wstrząsu i czuło się gorsze od innych dzieci, w konsekwencji wypierało swoją odmienność religijną. Pod wpływem oddziaływania szkół młodzież poszukiwała ideałów w etyce i filozofii chrześcijańskiej. Wobec codziennych przeciwności, na które były narażane dzieci muzułmańskie, to właśnie podporą i ostoją miał być islam i wartości z niego wynikające oraz przywiązanie do chlubnej tradycji swoich przodków[23]. Część młodzieży tatarskiej nie ulegała wpływom środowiska zewnętrznego

[20] Wobec znacznego oddalenia od centrum religijnego oraz stałego otoczenia przez ludność chrześcijańską Tatarzy od XIV wieku wypracowali własny synkretyczny model islamu, który przekazywali sobie w formie praktyk religijnych.

[21] *Tatarskie społeczeństwo,* „Życie Tatarskie" 1938, nr 9, s. 2.

[22] A.I. Woronowicz, *Kurs nauki religii Islamu dla hodżych duchowieństwa muzułmańskiego*, „Życie Tatarskie" 1938, nr 8, s. 4.

[23] Tamże, s. 3.

i była zaangażowana w działalność kulturalno-oświatową na rzecz swojej społeczności oraz pracowała społecznie „zgodnie z zasadami i tradycjami przechowanymi pieczołowicie przez starszych”[24], czego przykładem może być działalność Koła Młodzieży Tatarskiej[25]. Aktywność młodzieży była po części efektem wcześniejszych już oddziaływań wychowawczych.

W Drugiej Rzeczypospolitej w wyniku zmian społeczno-gospodarczych kraju również rola matki w procesie wychowania uległa przekształceniu[26]. Dlatego też na łamach prasy tatarskiej podkreślano znaczenie oddziaływania wychowawczego matki, która świadoma swego wpływu musiała zwracać uwagę na własne zachowanie i postępowanie. Życiowym celem każdej kobiety muzułmańskiej miało być wychowywanie dzieci i zajmowanie się domem, mogła być szczęśliwa jedynie jako matka i żona. „Każda kobieta tęskni za domem własnym, za swoją własną rodzinę i tylko wtedy jest szczęśliwa, gdy ma męża i dzieci. I wtedy zaczyna się dla niej życie prawdziwe, pełne radości i pełne ciężkich i odpowiedzialnych trudów”[27].

Propozycje pomocy rodzinom tatarskim w okresie międzywojennym

Tatar Mustafa Gembicki, jako pedagog i nauczyciel w szkole średniej, zdając sobie sprawę z dysfunkcyjności wychowawczych rodzin tatarskich, które bezpośrednio zagrażały tożsamości kulturowej w 1938 roku opracował wytyczne wychowawcze[28]. Źródłem odrodzenia narodu tatarskiego miało być celowe wychowanie dzieci. Rodzina jako komórka każdego społeczeństwa miała być

[24] A.P. (Ali Połtorzycki), *Praca społeczna młodzieży* (*Artykuł dyskusyjny*), „Życie Tatarskie” 1938, nr 1, s. 3.

[25] Koło Młodzieży Tatarskiej zostało powołane 27 stycznia 1935 r. jako sekcja przy wileńskim oddziale Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej. Jego celem była ścisła współpraca ze ZKOTRP, zbliżenie się młodzieży tatarskiej ze sobą i z młodzieżą Wschodu. Młodzi działacze tatarscy organizowali odczyty, spotkania, bale, przedstawienia teatralne, byli autorami licznych artykułów zamieszczanych w czasopismach tatarskich, zob. U. Wróblewska, *Wileńskie Koło Młodzieży Tatarskiej jako główny inicjator i koordynator działalności społecznej młodzieży tatarskiej w okresie międzywojennym*, [w:] S. Walasek (red.), *Wśród „swoich” i „obcych”. Rola edukacji w społeczeństwach wielokulturowych Europy Środkowej* (*XVIII/XX wiek*), Oficyna Wyd. „Impuls”, Kraków 2006, s. 133–144.

[26] Przemiany roli kobiety, jako żony i matki, były również skutkiem nowych prądów obyczajowych, płynących z zachodniej Europy i Ameryki. Ruch emancypacyjny i wstrząsy I wojny światowej doprowadziły do zwiększenia swobody obyczajowej kobiet, co bezpośrednio wpływało również na układ ról w rodzinie. Zmiany takie zachodziły szczególnie w rodzinach z warstw drobnomieszczańsko-inteligenckich, gdzie kształtowały się zalążki małżeństwa partnerskiego, por.: I. Ihnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, J. Żarnowski, *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 1988, s. 614.

[27] *Do Muzułmanek...*, dz. cyt., s. 13.

[28] M. Gembicki, *Ideologia polskich Tatarów*, „Życie Tatarskie” 1938, nr 4, s. 2–7.

„pierwszym, wprost świętym ośrodkiem dla dobra całego narodu”[29]. Już w domu rodzice mieli świadomie przygotowywać swoje dzieci do przyszłych ról społecznych, aby rozumiały one w przyszłości znaczenie rodziny w odrodzeniu narodu tatarskiego. Znaczenie udziału rodziny w wychowaniu wzrastało, gdy jednostka otrzymywała lepsze przygotowanie w swoim domu rodzinnym. „Rodzice, którzy żyją życiem dzieci, dbają o poziom i formy tego życia, są wiecznie młodzi duchem. A młody duch – to uosobienie postępu, rozwoju, życia. Młody duch – to zaprzeczenie śmierci narodu!”[30]. M. Gembicki był przeciwnikiem modelu rodziny opartego na świadomym macierzyństwie i kontrolowanej liczby urodzeń dzieci w rodzinie. Wobec stale zmniejszającej się liczebności Tatarów, uważał, że w ilości tkwi siła narodu i na potrzeby odrodzenia narodowego nie można było tolerować bezdzietnych małżeństw. Wychowanie rodzinne miało stanowić oś tatarskiego odrodzenia. Każda rodzina tatarska miała być świadoma tego, że bierze czynny udział w realizacji idei odrodzenia narodu. Zaangażowanie rodziców w wychowanie, świadome przekazywanie wartości kulturowych tworzyło przyjazną atmosferę wychowawczą, której efekty miały być zauważone w działalności przyszłych pokoleń.

Funkcję wychowawczą, według Gembickiego, miała pełnić również inteligencja tatarska, która, poprzez działania kulturalno-oświatowe skierowane do społeczności, miała wspierać i uzupełniać wpływy rodzin, w pełni nie przekazujące wiedzy swoim dzieciom. Wspierającą funkcję wychowawczą przypisywał również „rodakom średnio wykształconym”, którzy posiadając wiedzę szkolną oraz predyspozycje psychiczne mieli również możliwość samokształcenia się z zakresu historii, kultury i zagadnień religijnych, których kierunek miała wskazać wcześniej inteligencja. Osoby z wykształceniem gimnazjalnym miały także inicjować i wspierać działania w tatarskich ośrodkach małomiasteczkowych i wiejskich. Działalność kulturalno-oświatowa wśród osób ze średnim wykształceniem miała być oparta o zasady nauki o wychowaniu. Dzieci z rodzin ze średnim wykształceniem miały w przyszłości zasilić szeregi inteligencji tatarskiej.

W odrodzeniu wartości tatarskich znaczną rolę przypisano również społeczności tatarskiej z wiejskich ośrodków. Tatarzy mieszkający w miasteczkach, wsiach i zaściankach podkreślali swoje szlacheckie pochodzenie akcentując tym samym swoje przywiązanie do ojczyzny. Jednak, pomimo wielopokoleniowego wywodu genealogicznego rodzin tatarskich i kultywowania pamięci o swoich przodkach w środowisku społeczności wiejskiej, „kultura ducha miała najwięcej do nadrobienia”. Szczególną nadzieję na przyszłość pokładano w młodych małżeństwach, realizujących idee odrodzenia narodu. W młodym pokoleniu rodziców dostrzegano potencjał wychowawczy oparty na „obudzeniu się młodego ducha, pędu do rozwoju”. Uwolnienie duchowego, moralnego i intelektualnego rozwoju miało przyczynić się do podniesienia poziomu kultury materialnej

[29] Tamże, s. 2.
[30] Tamże, s. 3.

i w konsekwencji do polepszenia warunków istnienia i odrodzenia narodu. Również gminom muzułmańskim, które skupiały społeczność tatarską przypisano funkcję wychowawczą. Wytężoną pracą, na drodze wzajemnej rywalizacji, miały one zmierzać do poprawienia poziomu kulturowego i materialnego rodzin, wykorzystując własne zasoby finansowe. Gminy wyznaniowe miały obejmować swoją opieką sieroty, pomagać wielodzietnym rodzinom w bezpiecznym wychowaniu dzieci. Inicjatorami powoływania gmin wyznaniowych i pomysłodawcami działań miały być rodziny, świadome zadań, jakie stały przed społecznością tatarską i rozumiejące potrzebę podejmowania wspólnych przedsięwzięć na rzecz odnowy narodowej Tatarów.

Z kolei Tatarkom, jako matkom – w wypełnianiu postulatów wychowawczych brakowało praktycznej, rzetelnej wiedzy z zakresu opieki nad dzieckiem. Szczególnie na wsi i w małych miasteczkach wiedza dotycząca opieki nad dzieckiem była na bardzo niskim poziomie. Przyzwyczajenia matek do złych nawyków wychowawczych powodowały niewłaściwe zajmowanie się przez nie swoimi dziećmi. W celu wyposażenia kobiety tatarskiej w przydatną i rzetelną wiedzę w „Życiu Tatarskim" zaczęto drukować artykuły poruszające kwestie wychowania, w których udzielano wielu cennych rad praktycznych[31]. Drukowano cykliczne artykuły dotyczące chorób okresu dziecięcego i zagrożeń z nich wynikających. Korzystając z ówczesnych nurtów pedagogicznych w 1934 roku w „Życiu Tatarskim" opublikowano artykuły poświęcone poradom wychowawczym, które miały być pomocne matkom w wychowywaniu swoich dzieci.

Osobą zaangażowaną w poprawę sytuacji zdrowotnej i stanu higieny wśród społeczności tatarskiej była Ajsza Muchówna, studentka medycyny na Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie. Autorka prozdrowotnych artykułów publikowanych w prasie tatarskiej podkreślała w nich znaczenie okresu dzieciństwa w dalszym prawidłowym rozwoju dziecka. Podstawą racjonalnego wychowania dzieci było dostarczenie pożywnego pokarmu, świeżego powietrza, słońca i ruchu oraz utrzymanie w czystości dziecka i otoczenia, w którym ono przebywało. Opracowała jadłospis dla dzieci tatarskich w wieku od urodzenia do 4. roku życia, bogaty w składniki odżywcze i niezbędne związki mineralne.

Zwracała uwagę na indywidualne podejście do dziecka, na przygotowywanie oddzielnych posiłków dostosowanych do jego wieku i potrzeb. Najlepszym

---

[31] Planowano, aby w przyszłości w periodyku tatarskim pojawił się odrębny dział poświęcony sprawom kobiet i kwestiom wychowania. W celu wyposażenia rodziców w wiedzę z zakresu rozwoju psychicznego dziecka planowano również w przyszłości na łamach „Życia Tatarskiego" umieszczać opinie i artykuły pedagogów, stanowiących autorytet w dziedzinie wychowania. Zamiary te nie zostały zrealizowane, wydrukowano tylko dwa artykuły Ajszy Muchówny na łamach „Życia Tatarskiego" w ramach cyklu „Hygjena w domu", które stanowiły zalecania dla matek tatarskich, szczególnie z obszarów wiejskich, wskazując metody wychowawcze dziecka do 7. roku życia, zob.: A. Muchówna, *Wychowanie fizyczne...,* dz. cyt., s. 6–8; Tejże, *Wychowanie fizyczne dziecka od lat 2 do 7 lat.* (*Z cyklu „Hygjena w domu"*), „Życie Tatarskie" 1934, nr 3, s. 12–14.

pokarmem dla dziecka do 6. miesiąca życia był pokarm matki. Od 7. miesiąca zalecała stopniowe wprowadzanie innych produktów, w celu wzbogacenia jadłospisu dziecka w cenne dla jego wzrostu składniki odżywcze. Od 3. roku życia jadłospis dziecka należało coraz bardziej urozmaicać. Pożywienie powinno być bogate, szczególnie w jarzyny i owoce, które były źródłem witamin niezbędnych do prawidłowego rozwoju oraz chroniły od takich chorób, jak: krzywica, anemia, ślepota, rozstrój i choroba nerwowa (beri-beri). Muchówna zwróciła uwagę na regularne pory podawania posiłków i urozmaicone potrawy. W jadłospisie opracowanym dla dzieci tatarskich, ze względów religijnych, nie pojawiło się mięso wieprzowe, które w tradycji muzułmańskiej jest zakazane.

Tabela 2. Przykładowy jadłospis dla dziecka tatarskiego w wieku od 0 do 4 lat
Table 2. An example of a diet of a Tatar child aged 0 to 4

Wiek dziecka	Propozycja produktów żywieniowych
0–6 m-c	— mleko matki — (lub) mleko krowie (rozcieńczone pół na pół z przegotowaną wodą i posłodzone 2 łyżeczkami cukru z kilkoma łyżeczkami kleiku owsianego lub ryżowego na 1 szklankę mleka)
7 m-c	— mleko — rosół i kilka łyżek przecieranej jarzyny np. marchwi
8–12 m-c	— dodawać moczone sucharki lub kaszkę z mlekiem
2. rok życia	— 3–4 szklanki mleka dziennie (kaszki, kluseczki na mleku, zupy mleczne) — jarzyny (marchew, buraki, kapusta, pomidory, kartofle) — owoce (przecierane jabłka) — 18 miesiąc – jajko na miękko, nieco masła i chleba
2–3 lata	— świeże, przegotowane mleko (surowe tylko wówczas, gdy była pewność, że krowa była zdrowa a mleko czyste) kakao lub kawa zbożowa z mlekiem — śniadanie: 2 łyżki stołowe soku z przetartej marchwi — drugie śniadanie: (około godz. 11.00) kasza na mleku lub kromka chleba z masłem i mlekiem — obiad: zupa mleczna z ryżem lub kluskami oraz kartofle pieczone lub puree, kilka łyżek jarzyn — kolacja: chleb i mleko, czasami lekki krupniczek
4. rok życia	— kasze, jajka, produkty mączne (makarony, kluseczki) — zupy: ogórkowa, barszcz, grochówka, krupnik — czasami ryba — dużo jarzyn, owoców i jagód

Źródło: A. Muchówna, *Wychowanie fizyczne...*, dz. cyt., s. 6–8; Tejże, *Wychowanie fizyczne dziecka...*, dz. cyt., s. 12–14.

Source: A. Muchówna, *Wychowanie fizyczne...*, op. cit., pp. 6–8; Eadem, *Wychowanie fizyczne dziecka...*, op. cit.., pp. 12–14.

W opiece nad dzieckiem ważna była higiena, która na wsi była na niskim poziomie. Tatarskie matki w opiece nad dzieckiem stosowały różne zabiegi,

takie jak: dawanie dzieciom smoczków, które były źródłem zakażeń i zaburzeń przewodu pokarmowego czy tzw. „mamek", czyli przeżutych przez matkę kawałków cukru, czy skórki od chleba. Matkom, które urodziły swoje dzieci wydawało się, iż same nie stanowiły dla nich zagrażania, że poprzez swoją ślinę nie przenoszą bakterii i chorób. Aby dziecko przestało płakać, dawały do ssania swój palec czy pustą butelkę, same zaś sprawdzały temperaturę przygotowanego jedzenia poprzez próbowanie mleka przez smoczek. Zgodnie z pojawiającymi się nowymi tendencjami higienicznymi wszelkie negatywne nawyki stosowane przez matki były krytykowane. W celu uniknięcia chorób skórnych dziecko należało kąpać codziennie, latem w godzinach popołudniowych zaś zimą wieczorem przed karmieniem. Dużym problemem ówczesnych dzieci wiejskich były pasożyty, głównie wszy, które powodowały liczne choroby infekcyjne – żeby więc uniknąć tych przykrych dolegliwości, matka miała często myć głowę dziecka, włosy czesać gęstym grzebieniem. Chroniąc dziecko przed chorobami i infekcjami zalecano, aby dorośli nie całowali je w usta i twarz. Ważne, aby przed każdym posiłkiem nauczyć dziecko nawyku mycia rąk.

Kolejną istotną kwestią, na którą rodzice nie zawsze zwracali uwagę była potrzeba i znaczenie snu w prawidłowym rozwoju dziecka. Wychowanie fizyczne dziecka pozytywnie wpływało na jego prawidłowy wzrost i rozwój oraz chroniło przed wieloma chorobami, takimi jak: gruźlica, koklusz, anemia, odra czy szkarlatyna, które dla wielu dzieci na wsi były śmiertelne.

Przewodnią myślą procesu wychowawczego dzieci tatarskich było dbanie o ich rozwój fizyczny w myśl hasła „w zdrowym ciele zdrowy duch". Hasło to również stało się wytyczną programu edukacyjnego Drugiej Rzeczypospolitej i zaczęto cenić wartość ruchu w celach wychowawczych[32]. W Polsce, w okresie międzywojennym, jednym z zadań społeczeństwa było umiejętne zorganizowanie życia, aby zachować równowagę między sferą psychiczną a fizyczną. Jednostka miała zwiększać swoją wartość, gdyż stanowiła cząstkę mechanizmu, jakim było państwo. Każdy mechanizm pracuje sprawniej, jeżeli jego poszczególne elementy dobrze funkcjonują. Fizyczne niedomagania człowieka wpływały na jego pracę i pośrednio przekładały się na efektywność gospodarki państwa. Gembicki na łamach prasy podkreślał, że zbyt jednostronne wychowanie

[32] Na temat znaczenia wychowania fizycznego w Drugiej Rzeczypospolitej opracowano wiele publikacji i przygotowano liczne artykuły, m.in. zob.: T. Chrapowski, *Znaczenie wychowawcze ogrodów jordanowskich*, „Życie Dziecka" 19933, nr 4–5; Tenże, *Nowe programy ćwiczeń cielesnych w szkolnictwie*, „Życie Dziecka" 1938, nr 11–12; A. Siurbis, *Nadać tempo powszechnej akcji boiskowej dla dzieci w Polsce*, „Życie Dziecka" 1937, nr 4; M. Skierczyński, F. Krawczykowski, *Zabawy i gry ruchowe*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1932; E. Piasecki, *Zabawy i gry ruchowe: ze źródeł dziejowych i ludoznawczych, przeważnie rodzimych i z tradyi ustnej*, Rada Zjazdów Pol. Tow. Pomocy Ofiarom Wojny, Lwów 1919; Tenże, *Zarys teorii wychowania fizycznego*, Osolineum, Lwów 1935; Tenże, *Wychowanie fizyczne* (*właściwa troska o ciało*), [b.w.], Poznań 1936; M. Germanówna, *Gimnastyka w szkole powszechnej*, nakł. K.S. Jakubowski, Lwów 1921; W. Sikorski, *Metodyka ćwiczeń gimnastycznych*, Ossolineum, Lwów 1931

intelektualne nie wystarczy, aby młodzież mogła być w pełni przygotowana do życia w społeczeństwie. Poprzez gry zespołowe młodzież tatarska mogła doświadczyć, czym jest organizacja społeczna. Ćwiczenia fizyczne wyrabiały poczucie solidarności, uczyły podziału pracy, dyscypliny zbiorowej, poszanowania przepisów, zaprawiają do przewodzenia innym. Gimnastyka i sport były to doskonałe środki wychowawcze młodzieży, gdyż jedynie silne i zdrowe pokolenie, świadome wiary we własne siły, staje się przyszłością narodu, potrafi utrzymać „sztandar godności narodowej”[33].

Proponowane porady miały charakter idealistyczny, gdyż rodzicom zajętym codzienną pracą trudno było poświęcać tak wiele uwagi wychowaniu dziecka. Kolejnym problemem było również przekonanie konserwatywnych matek do nowych i innowacyjnych tendencji w pedagogice.

Podkreślono również zdrowie samych rodziców, którzy powinni dbać przez całe życie o swój rozwój, w celu skutecznego wychowania przez całe życie swoich dzieci, dla których mieli stanowić niepodważalny autorytet, godny naśladowania[34].

Tatarzy swoje rodziny otaczali staranną opieką, bardzo je kochali i dbali o zapewnienie im bytu[35]. W rodzinie istotne i nierozerwalne były więzy krwi, z których wynikała więź emocjonalna. W rodzinie odbywał się stały przekaz historii, tradycji kulturowej, wartości religijnych. Wobec trudnych warunków socjalno-bytowych, trudności finansowych, złych warunków mieszkaniowych rodzina nie była w stanie samodzielnie transmitować wartości kulturowych. Wspierać rodziców w wychowaniu miał Muzułmański Związek Religijny, a wszelkie decyzje podejmowane przez Najwyższe Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego miały być pomocne we wspólnym oddziaływaniu wychowawczym na przyszłe pokolenia. W wyniku stale zmniejszającej się liczby Tatarów, nasilającego się wpływu zewnętrznych czynników wychowawczych (szkoła, środowisko rówieśnicze, prasa) społeczność tatarska jeszcze silniej zaczęła podkreślać znaczenie rodziny w procesie nabywania kompetencji kulturowych. Proponowano rodzicom, aby zakupili wartościowe czasopisma tatarskie oraz literaturę z zakresu religii muzułmańskiej („Rocznik Tatarski”, „Wersety z Koranu”, „Przegląd Islamski”, „Życie Tatarskie”) jako źródła poznawania historii i zaszczepiania ducha narodowego Tatarów.

Tatarzy obawiali się wpływów zewnętrznych wobec zagrożeń społecznych, jakim był alkoholizm. Ów problem był poruszany wśród młodzieży tatarskiej podczas spotkań w świetlicy oraz przygotowano artykuły w „Życiu Tatarskim”

[33] S. Tuhan Baranowski, *Znaczenie wychowania fizycznego*, „Życie Tatarskie” 1934, nr 5, s. 12.
[34] M. Gembicki, *O emigracji Tatarów...*, dz. cyt., s. 5.
[35] S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, Gdańsk 2000, [reprint z 1938 r.], s. 115.

zapoznające z negatywnymi skutkami spożywania alkoholu i przypominające o zakazie obowiązującym w islamie[36].

Rodzina tatarska była naturalnym zawiązkiem życia społecznego, narodowego i państwowego. W rodzinie dzieci otrzymywały pierwsze i najsilniejsze wrażenia i wyobrażenia religijne i moralne, w niej uczyły się mowy i pieśni ojczystej, tego ładu, zwyczaju i obyczaju narodowego, [...] w niej przejmowały się uczuciami i ideami swego narodu i całej ludzkości i zespalały się ze swym narodem i całym społeczeństwem ludzkim, wyrastały na obywateli i ludzi[37].

Zakończenie

Wychowanie rodzinne wobec wpływu innych środowisk wychowawczych miało stanowić oś tatarskiego odrodzenia w Drugiej Rzeczypospolitej. W realizacji wychowania państwowego, etnicznego i religijnego wykorzystano tradycję rodzinną[38].

Wsparcia teoretycznego, wiedzy praktycznej udzielali aktywiści tatarscy, którzy w rodzinie tatarskiej postrzegali sił społeczności. Ajsza Muchówna propagowała higieniczne i zdrowe wychowanie, Mustafa Gembicki każdej z grup społeczności tatarskiej przyporządkował konkretne zadania, których realizacja miała wskrzesić ducha narodu tatarskiego. Wszyscy Tatarzy mieli świadomie odpowiadać za swoją społeczność i pracować na jej cel, wykorzystując swoje predyspozycje i możliwości[39].

Ideologia M. Gembickiego opracowana na podstawie znajomości własnego środowiska, doświadczenia z działalności kulturalno-oświatowej wyznaczała kierunek pracy i działań zmierzających do umocnienia społeczności tatarskiej, tak, aby „duch naszego narodu nie był rozproszony", przy jednoczesnym uwzględnieniu specyfiki grupy wyznaniowej o silnym poczuciu własnej przeszłości i znacznym poziomie lojalności wobec państwa polskiego.

Przez okres Drugiej Rzeczypospolitej Tatarzy próbowali wypracować model wychowania w rodzinie, łączący wiedzę religijną z historią tatarską oraz wartościami kultury polskiej. Niestety, w samej społeczności nie było jednolitej ideologii i strategii wychowawczej. Kwestią sporną przez cały okres międzywojenny było ustalenie pierwszeństwa wartości religijnych nad etnicznymi. Poszukiwano odpowiedzi na pytanie: „Czy przez tatarskość do Islamu lub odwrot-

[36] A. Muchówna, *Alkoholizm*, „Życie Tatarskie" 1934, nr 5, s. 9–11; 1934, nr 8, s. 9–10.
[37] M. Gembicki, *Wychowanie rodzinne*, „Życie Tatarskie" 1938, nr 7, s. 1–2.
[38] Do tradycji rodzinnej należy zaliczyć: wiedzę genealogiczną, zbiorową pamięć rodziny, wyrażającą się w przekazywanych doświadczeniach i przeżycia przeszłych, i współczesnych pokoleń, swoistej celebracji życia codziennego i sytuacji odświętnych, często w postaci zrytualizowanej. Obok indywidualnych treści małej tradycji rodzinnej są także składniki kulturowe tradycji szerszej zbiorowości – lokalnej, regionalnej, narodowej.
[39] M. Gembicki, *Szukajcie a znajdziecie...*, dz. cyt., s. 7.

nie, a może przez jednoczesne krzewienie tych dwóch pierwiastków, jako spadku po naszych ojcach?”[40] Wobec powyższego dylematu wyłoniły się dwa obozy, którym nie udało się stworzyć jednokierunkowego działania, pomimo działalności nie były w stanie przekonać Tatarów do potrzeby dwukierunkowej naprawy wewnętrznej. Muzułmański Związek Religijny był odpowiedzialny za kwestie wyznaniowe, natomiast Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej organizował inicjatywy wspierające i propagujące wiedzę o przeszłości tatarskiej. Proces wychowawczy był efektywny w wyniku dużej intensywności podejmowanych działań, zaangażowaniu i chęci działaczy widzących potrzebę odnowy społeczności tatarskiej. Pomimo że dwie instytucje wzajemnie uzupełniały swoje działania, nie udało się im wytworzyć jednej spójnej drogi zmierzającej do pełnej odbudowy kulturowej Tatarów. Pod koniec lat trzydziestych XX wieku wychowanie w społeczności tatarskiej zaczyna posiadać cechy świadomego i planowanego procesu, czego przykładem mogą być chociażby omówione formy wsparcia wychowawczego rodzin tatarskich. Niestety, w realizacji wielu cennych idei pedagogicznych i postulatów wychowawczych przeszkodził wybuch drugiej wojny światowej.

Bibliografia

A.P. (Ali Połtorzycki), *Praca społeczna młodzieży* (*Artykuł dyskusyjny*), „Życie Tatarskie” 1938, nr 1.

Bardach J., *O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi w XIX i XX w.*, [w:] W. Wrzesiński (red.), *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 6: *Między Polską etniczną a historyczną*, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1988.

Brabdstätter M., *Z doświadczeń rodziców i nauczycieli*, Książnica – Atlas, Lwów – Warszawa 1932.

Bukraba-Rylska I., *Socjologia wsi polskiej*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2008.

Chrapowski T., *Nowe programy ćwiczeń cielesnych w szkolnictwie*, „Życie Dziecka” 1938, nr 11–12.

Chrapowski T., *Znaczenie wychowawcze ogrodów jordanowskich*, „Życie Dziecka” 1933, nr 4–5.

Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Litwie*, „Przegląd Wschodni”, Warszawa 1997.

Falski M., *Środowisko społeczne młodzieży a jej wykształcenie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1937.

Gembicki M., *Ideologia polskich Tatarów*, „Życie Tatarskie” 1938, nr 4, s. 2–7.

Gembicki M., *O emigracji Tatarów polskich do Turcji*, „Życie Tatarskie” 1938, nr 8.

Gembicki M., *Szukajcie a znajdziecie*, „Życie Tatarskie” 1938, nr 4.

Gembicki M., *Wychowanie rodzinne*, „Życie Tatarskie” 1938, nr 7.

Germanówna M., *Gimnastyka w szkole powszechnej*, nakł. K.S. Jakubowski, Lwów 1921.

[40] *Tatarskie społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 2.

Ihnatowicz I., Mączak A., Zientara B., Żarnowski J., *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 1988.

Janota Bzowski J., *Szkoła i rodzina ich wzajemny stosunek i formy współżycia*, Książnica – Atlas, Lwów – Warszawa 1930.

Kryczyński S., *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, Gdańsk 2000, [reprint z 1938 r.].

Kryczyński S., *Tatarzy polscy*, „Rocznik Ziem Wschodnich" 1938.

Krysiński A., *Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności z 1921 i 1931*, Instytut Badań Spraw Narodowościowych, Warszawa 1971.

Markowska D., *Rodzina w społeczności wiejskiej – ciągłość i zmiana*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.

Milczarek T., *Polska Tatarka w świecie i w domu*, „Życie Tatarskie" 2001, nr 11.

Miśkiewiczówna Z., *Dola muzułmanki w Polsce*, „Życie Tatarskie" 1936, nr 6–7.

Muchówna A., *Alkoholizm*, „Życie Tatarskie" 1934 nr 5, 8.

Muchówna A., *Wychowanie fizyczne dziecka do lat 2-ch.* (*Z cyklu „Hygjena w domu"*), „Życie Tatarskie" 1934, nr 2.

Muchówna A., *Wychowanie fizyczne dziecka od lat 2 do 7 lat.* (*Z cyklu „Hygjena w domu"*), „Życie Tatarskie" 1934, nr 3.

Ormicki W., *Śmiertelność dzieci w wieku 1–4 lat w Polsce*, „Wiadomości Geograficzne" 1935, nr 1–2.

Piasecki E., *Wychowanie fizyczne* (*właściwa troska o ciało*), [b.w.], Poznań 1936.

Piasecki E., *Zabawy i gry ruchowe: ze źródeł dziejowych i ludoznawczych, przeważnie rodzimych i z tradyi ustnej*, Rada Zjazdów Pol. Tow. Pomocy Ofiarom Wojny, Lwów 1919.

Piasecki E., *Zarys teorii wychowania fizycznego*, Osolineum, Lwów 1935.

Sikorski W., *Metodyka ćwiczeń gimnastycznych*, Ossolineum, Lwów 1931.

Siurbis A., *Nadać tempo powszechnej akcji boiskowej dla dzieci w Polsce*, „Życie Dziecka" 1937, nr 4.

Skierczyński M., Krawczykowski F., *Zabawy i gry ruchowe*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1932.

Szteinbokówna E., *Współpraca domu ze szkołą*, Książnica – Atlas, Lwów – Warszawa 1930.

Tochtermann J.J., *Ilość, rozmieszczenie i struktura zawodowa Tatarów w Polsce*, „Wiadomości Geograficzne" 1935, nr 8–10.

Tomaszewski J., *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1985.

Tuhan Baranowski S., *Znaczenie wychowania fizycznego*, „Życie Tatarskie" 1934, nr 5.

Tuhan Baronowski S., *Mieszane małżeństwa*, „Życie Tatarskie" 1938, nr 11.

Wincławski W., *Rozwój polskich badań nad wychowaniem na wsi. Okres Drugiej Rzeczypospolitej*, t. II, PAN, IRWiR, Warszawa 1982.

Woronowicz A.I., *Islam a kobieta*, „Życie Tatarskie" 1936, nr 2.

Woronowicz A.I., *Kurs nauki religii Islamu dla hodżych duchowieństwa muzułmańskiego*, „Życie Tatarskie" 1939, nr 8.

Wróblewska U., *Wileńskie Koło Młodzieży Tatarskiej jako główny inicjator i koordynator działalności społecznej młodzieży tatarskiej w okresie międzywojennym*, [w:] S. Walasek (red.), *Wśród „swoich" i „obcych". Rola edukacji w społeczeństwach wielokulturowych Europy Środkowej* (*XVIII/XX wiek*), Oficyna Wyd. „Impuls", Kraków 2006.

Ziemnowicz M., *Rodzina a wychowanie państwowe*, Książnica – Atlas, Lwów – Warszawa 1932.